

НАРОДНАТА ТРАДИЦИЈА НА ОБРЕДНОТО ЛЕКУВАЊЕ НА СТЕРИЛНОСТА КАЈ ЖЕНИТЕ (според примерот од Светиот камен во селото Долна Лешница – Општина Желино)*

Изаим Муртезани

Институт за фолклор „Марко Цепенков“ – Скопје

Дата на прием: 15.03.2023 г.

Апстракт: Народната традиција на обредното лекување на стерилноста кај жените е присутна кај сите народи во светот, се разбира со своевидни специфичности. При овој повод, особено се впечатливи некои камења или комплекс од камења, како што е во нашиот случај, кои се издвојуваат со некоја посебност што ги разликува од другите вообичаени камења. Каменот, кој уште ден-денес постои во селото Лешница во општината Желино, се издвојува со неговата светост, која произлегува првенствено од отворот низ кој ритуално се протнува телото на стерилните жени. Стерилната жена, протнувајќи се низ отворот на каменот се враќа на симболичен начин во некојаси ембрионална состојба или подобро речено низ таканаречениот *regressus ad uterum* (враќањето во матката), ги симулира смртта и симболичното раѓање, се разбира во нова состојба, која подразбира и набрзо забременување.

Клучни зборови: обред, стерилност, камен, жртвување, забременување

Некои особености на селото и опис на обредните дејствија

Долна Лешница е ридско-планинско село, кое гравитира во општината Желино и е населено со албанско население од муслиманска вероисповест. Поради економските причини или поради потрагата по подобар живот, многу жители се иселени во с. Желино или во градот Тетово, а некои емигрираат во странство. Токму поради овие причини денес во селото можат да се забележат руинирани куќи, како и уништени сидови, но и некоја понова модерна куќа, што е знак дека селото може да заживее во иднина, се разбира ако се инвестира во неговата инфраструктура, бидејќи не е многу далеку од магистралниот пат Скопје – Тетово.

Инаку, селото има идеални услови, пред сè, за развој на сточарството, и можеби со малку вложување, особено во правец на инфраструктурата, може да се подобри животот во селото. Во оваа насока е изградбата на објектот на основното училиште во селото, но

* Трудот претставува дел од научноистражувачкиот проект „Меморија и екокосмос“, кој е поддржан финансиски од Министерството за образование и наука на РС Македонија (2021–2023), а е организиран од Институтот за фолклор „Марко Цепенков“ – Скопје, со Одлука за финансирање на научноистражувачки проекти бр. 12-15533/2 од 03.11.2021 г.

можеби треба да се интервенира и во изградбата на еден поширок и посовремен пат до селото. Преку подобрување и на други елементи поврзани со инфраструктурата секако дека може да се придонесе видно кон ревитализација на селото и, својствено на ова, кон подобрување на животот на мештаните, што може да резултира и со евентуално враќање на веќеиселените од ова село.

Сл. 1: Еден дел од с. Долна Лешница¹

Селото Долна Лешница најмногу е препознатливо според каменот, кој се протега во горниот дел на атарот на селото, односно од левата страна на патот и географската дистанца од него (патот што поминува низ селото) е само неколку метри (3–4 метри). Овој елемент (односно едноставната достапност до него) придонел да има енормна посета во минатото од страна на ритуализираните субјекти не само од матичното село, туку и од околните села, па и подалечните населени места од: Тетовско, Скопско, Гостиварско итн.

Каменот, односно комплексот на камењата во овој атар, не се издвојува со некоја величественост или импозантност бидејќи се нормални или вообичаени, но можеби, нивната специфичност се состои во дупките или во отворите, кои ги поседуваат во нивната внатрешна површина. Еден отвор од нив е главен и во него се изведуваат најосновните ритуални дејствија. Сепак и вториот отвор е речиси ист, а третиот отвор е помал. Инаку, висината на овој комплекс на камења е некаде до 1 и пол метар, додека должината е некаде 3–4 метри (Сл. 2).

¹ Извор: Сопствени теренски истражувања реализирани во селото Долна Лешница на ден 03.04.2022 година.

Сл. 2: Комплексот на камења во с. Долна Лешница²

Овој „свет простор“ опфаќа површина од приближно два-триесет квадратни метри. Каменот се нарекува на албански јазик *Gjuri i Shpuem* (Продупчен камен), но некојпат го среќаваме и како *Gjuri i Unazës* (Прстенов камен) бидејќи од далеку овој комплекс на камења има форма или облик на полупрстен. Еден дел од него, односно полупрстенот е *видлив* бидејќи се протега над земјата, додека другиот дел се протега во длабочината на земјата, и се разбира дека е *невидлив*. Каменот е распространет на стрмна страна, но не е пристапен толку, така што нема пречки во изведувањето на ритуалните дејствија.

Треба да се наведе и фактот дека на површината на каменот можат да се забележат и некои мали или ситни оштетувања, кои се предизвикани од некоиси механички удари. Нашиот соговорник³, од кого ги добивме сите неопходни информации поврзани со овој камен, кој живее во куќа во близина на каменот, вели дека оштетувањата настанале од удари од чекан од некој нивен соселанец. Но што се случувало всушност? Во минатото, односно пред неколку години, во атарот, каде што е сместен каменот, имало многу народ (стерилни жени, деца, моми вклучени во ритуалот), особено за време на изведувањето на обредот и аналогно на ова, имало многу врева. Од оваа огромна врева,

² Извор: Сопствени теренски истражувања реализирани во селото Долна Лешница на ден 03.04.2022 година.

³ Основните податоци поврзани со обредите или со ритуалите, кои се изведени на посочениот камен се обезбедени од страна на лицето: Целил Целили, роден во с. Горна Лешница, во 1956 година. Посоченото лице е син на мајката (веќе почината), која ги водела стерилните жени низ тајните на обредот поврзан со овој свет камен.

еден селанец, кој живеел во близина на каменот, не можел да се одмори од тешката макотрпна работа преку ден. Напладне, вообичаено, се вратил дома и сакал да се одмори, односно да засpie, но не можел од вревата на присутните луѓе што чекале на ред да ги изведуваат ритуалните дејствија. Една ноќ, токму овој селанец (гневен од тоа што не можел да се одмори преку ден) решил да го скрши овој камен и да се спаси од вревата на ритуализираните субјекти. Се пробудил на полноќ и го зел со себе големиот чекан, наречен токмак, и се спуштил надолу кон ова место, каде што се наоѓал каменот. Кога пристигнал таму, удрил веднаш во каменот, но чеканот, од силниот удар, се вратил назад и го удрил во стомакот и го повредил. Тој веднаш се откажал од намерата да го скрши каменот и се вратил дома. Таа иста ноќ сонувал дека со големиот чекан удира по главите на своите две деца од машки пол. Загрижен од содржината на сонот утредента отишол кај оцата од селото и побарал помош од него. Имамот или оцата му рекол дека од содржината на сонот може да заклучи дека ако продолжи понатаму со својата намера да го скрши каменот, тогаш ќе настрада (ќе умре) или тој самиот лично или еден од неговите синови. Исплашен од ова толкување на сонот, тој се откажал од својата намера и каменот се спасил од уништувањето, но трагите од ударот со чекан и ден-денес се забележливи.

Оттука, во духот на екокултурата или поконкретно на екофеминизмот може да се заклучи дека патријархалниот систем или поредок бил виновен за пореметувањето или за уништувањето на природата, односно на вегетацијата (дрвја, шуми), светилиштата во вид на камења и др., бидејќи жената секогаш била идентификувана со природата, односно со сите нејзини елементи и атрибути. Таа ги почитувала и ги негувала овие свети места на природата, а како најдобар реликт од времето на матријархатот се претставите, кои се однесуваат на божицата *Magna Mater* (Големата Мајка). Преку оваа претстава природата била сакрализирана и истовремено била заштитена од секаков вид осквернување. Екофеминизмот, како движење и теориски систем, успеал да понуди низа податоци, кои се поврзани со релациите, односно со особеностите на матријархалниот и на патријархалниот систем. Според некои екофеминистки, природата, односно нејзината заштита е поврзана со жената, односно со владеењето на матријархалниот систем, а уништувањето на природата со сите нејзини атрибути (и светиот камен, кој е во епицентарот на нашето внимание) се одлика на патријархалниот систем. Осврнувајќи се врз оваа проблематика, авторката Марти Кил вели:

...природата е замислена како женско, или опишана како ‘другиот’ односно суров материјал за изградба на културата и на идентитетот на машкото себство. Со цел да се остварува раздвојувањето од природата

се употребени две основни претстави: една од најобичните претстави е природата како Свер, кој се сфаќа како симбол на сè што не е човечко, сè што е злобно, ирационално и диво. Цивилизацијата се постигнува со истерувањето или убивањето на Сверот. На рамништето на самите луѓе тоа подразбира уништување на сите траги на нашата сопствена анималност – обид на поништувањето на спознанието дека и самите сме животни. На рамништето на нашата надворешна околина, победата против животните е постигната преку совладувањето на сè што е диво, преку истовремено одземање на правата на милион животни да живеат или да се протеруваат од нивните огништа. Победата против демонските Сверови била перманентна тема на митологијата на патријархалниот свет. Вообичаено е убиван Свер или божество од раниот матријархален свет. Во патријархалната митологија, змијата, ламјата и рогатите богови, кои некогаш во дамна била почитувани како божества, се трансформираат во ѓаволи или чудовишта, кои мораат да бидат убиени...

(Kheel 2000: 66–67).

Инаку, во однос на ритуалните актери, кои ги изведувале активностите при апострофираниот камен, биле забележени три категории луѓе, речиси сите од женски пол. Првата категорија луѓе, односно жени биле стерилните жени кои истовремено и најмногу биле посветени на обредите поврзани со каменот. Втората категорија биле момите, односно девојките, кои исто така барале помош од каменот во однос на здравјето и на исполнување на желбите поврзани со мажачката, која треба да следи во иднина. И третата група биле децата, кои имале недостатоци во здравјето (тешко збореле или имале некоја друга болест).

Поконкретно, врз обредните активности ќе се осврнеме подолу во текстот, но сега да се осврнеме на времето, кое било најповолно за изведување на посочените активности. Овој камен можел да се посети само во определени денови во текот на годината и тоа само во денот четврток или три недели пред и три недели по народниот празник Ѓурѓовден. Во контекст на гореискажаното треба да се подвлече фактот дека денот четврток е најпосакуваниот ден на седмицата, воопшто, кај албанската популација. Во минатото, на овој ден биле изведувани и традиционалните свадби, кои почнувале во понеделник бидејќи и овој ден исто така е посакуван, особено за почеток на некоја посериозна активност. Истовремено, празникот Ѓурѓовден бил најпосакуваниот празник од сите други традиционални народни празници. Овој празник означува и почеток на сточарската година и е полн со ритуални и со магиски дејствија. Токму, во деновите поврзани со овој празник, земјата е најактивна и зеленилото и растенијата никнуваат од сите страни. Можеби тука се крие и тајната на обредите поврзани со стерилните жени бидејќи, според принципот на имитативната магија – сличното раѓа

слично – односно како што земјата е продуктивна, се очекува и стерилните жени да станат плодни.

Но, кои биле ритуалните дејствија што се практикувани кај овој камен, особено од страна на стерилните жени? Стерилните жени го посетуваат каменот откако ќе поминат многу години во брак, да речеме 10 или 15 години, и веќе немаат никаква надеж дека можат да забременат. Најпрвин, кога пристигнуваат во атарот на овој камен, тие се упатуваат кон чешмата, која е во близина на каменот или само неколку метри подолу од него (Сл. 3). Стерилната жена најпрвин упатува молба велејќи дека дошла тука да најде излез од својата тешка ситуација и очекува да ѝ се исполни желбата, а потоа ги мие очите или образот три пати со водата од чешмата, но секој пат водата со која ги мие очите, ја фрла зад себе или зад нејзиниот грб. Стерилната жена кога ќе заврши целосно со обредната активност кај таканаречениот *свешт камен*, пак се враќа кај истата чешма и пак три пати ги мие очите или образот, но сега разликата е во тоа што при овој повод водата не се фрла зад грбот, туку пред неа, како вообичаено кога се мие образот.

Во заднината на овој обред сигурно се крие верувањето дека лошата работа, односно стерилноста треба да се остави зад неа, а истовремено со извршувањето на овој ритуал да се отвори нова перспектива пред неа, односно да се исполни желбата и таа да забремени. Оттука произлегува дека водата се користи два пати, односно во времето кога започнуваат обредните активности, но и во времето кога завршуваат обредните активности. Чешмата, односно водата од неа е составен дел на секој обред и затоа може да се претпостави дека и таа има света функција при исполнување на желбата, која извира од несреќните жени што бараат да се смени нивната состојба во рамките на традиционалното семејство. Се разбира дека положбата на жените што немале деца во бракот била многу тешка и поради овој факт ваквите свети ареали биле единствена надеж да забременат и потоа да се смени нивната незавидна положба.

Сл. 3: Чешмата во близина на каменот во с. Долна Лешница⁴

Главниот обред на стерилните жени е поврзан со отворите на каменот, кои се три на број, но сепак само еден е главен, односно тој од левата страна, кој се издвојува според својот облик, односно според својата широчина – колку да се протне телото на жената. Но, мора да се наведе и фактот дека отворите на камењата и не се толку широки и затоа телото на стерилната жена во легната позиција тешко се протнува низ него. Инаку, стерилните жени, како и други жени на кои не им преживуваат децата, пред да се упатат кај отворот на каменот, според податоците што ги изнесува Едибе Селими-Османи, „требало да ги свртат очите кон сонцето и да ги изговорат следните зборови: *Or Allah! Niçma kêt t'keçe! Nam shëndet e takat* („О Господ! Отстрани ја оваа лоша работа! Дај ми здравје и сила!“). Овој обред, во минатото, се изведувал под водството на некоја постара жена, која живеела во близина на каменот, но таа починала пред неколку години. Оваа стара жена ги изведувала обредите само кога имало сонце на небото. Таа, пред да се почне со обредите поврзани со каменот, ја вртела главата кон сонцето и ја изговарала магиската формула, која само таа ја знаела, а при овој повод стерилните жени требало да ја изразат нивната желба“ (Selimi-Osmani 1996: 175–177). По оваа активност, главниот обред требало да се изврши кај отворот на каменот.

Инаку, овој обред од страна на стерилната жена, се изведува на следниов начин: таа треба да легне на грб пред отворот на каменот (не чини да се протне од страна на стомакот) и потоа се протнува со

⁴ Извор: Сопствени теренски истражувања реализирани во село Долна Лешница на ден 03.04.2022 година.

нејзиното тело низ него. Од другата страна на отворот на каменот, стои друга жена, која ја влече стерилната жена со цел полесно да се протне нејзиното тело низ отворот. Овој ритуал се повторува три пати, но не е толку едноставен, оти отворот е многу тесен колку што и телото на една жена со нормален обем. Инаку, при изведувањето на овој обред, стерилните жени, според своите желби, во некој помал отвор или некоја помала дупка од овој комплекс на камења ставаат некоја железна монета во својство на нишан. Основен предзнак, кој покажува дека обредното дејство може да има успех, е едноставното протнување на телото низ отворот на каменот. Ако случајно се стегне телото на ритуализираната жена од страна на отворот на каменот, тоа е знак дека таа жена имала односи со друг маж, се разбира надвор од бракот. Меѓутоа, ретко се случувале вакви појави, односно да се стегне телото на жената од страна на отворот на каменот.

Истовремено и девојчињата од селото изведуваат обреди во овој камен. Во овие споменати денови, момите што се во пубертет, односно пред брак, веруваат дека изведувајќи ги обредните дејствија во посочениот камен, во тековната година што следи ќе бидат среќни, ќе им се исполнат многу желби и ќе бидат силни како и каменот. И при овој повод, една од момите ја турка другарката да се протне низ отворот, додека другата другарка е качена над каменот и ѝ помага да излезе од отворот на каменот. „Момите исто како и стерилните жени една по една легнуваат низ отворот на каменот (Сл. 4) со тоа што ги изговараат следниве зборови: *Or Alla, t'ëm çilet kismeti: t'martohem me nji vend t'mejr!* („О, Господе, да ми се отвори среќата: да се омажам во некое добро место“).

Сл. 4: Отворот на каменот во селото Долна Лешница⁵

⁵ Извор: Сопствени теренски истражувања реализирани во селото Долна Лешница на ден 03.04.2022 година.

Истовремено, момата ако има некој сакан, го спомнува неговото име, како: *Or Alla, bone kismet t' martohem me Jusufin!* („О, Господе, стори кismet да се мажам со Јусуф“). Но, во случај да не го сака момчето коешто сака да се ожени со неа, таа вели: *Or Alla, ishalla nuk m'apën ke Bajromi!* („О, Господе, помогни ми да не ме омажат со Бајрам!“) (Selimi-Osmani 1996: 175–177).

Освен овие конкретни желби, кон каменот се упатуваат и други молби, кои се поврзани со проблемите со кои се преокупирани сите категории на ритуализираните субјекти. Инаку, сите веруваат силно дека каменот може да им ги исполни желбите бидејќи има огромна натприродна моќ, која извира од комбинаџијата на вербалните формули, како и од дејствијата, кои се изведуваат на неговата површина или поконкретно, во неговиот отвор. Истовремено и времето на изведувањето е соодветно да се оствари нивната желба. Од редот на многубројните желби, можеби треба да се издвои и желбата на момите да им расте косата. Со цел да им се оствари оваа желба, момите од селото се качуваат над каменот, ја чешлаат косата, ја прават во вид на плетенки и потоа се симнуваат кај помалиот отвор (или помалата дупка) на каменот и таму ја ставаат главата три пати, протнувајќи ги плетенките три пати низ него и изговарајќи ги зборовите: *O gur, të mi rrejtish fjokët, të m'bohen t'forta si guri! T'ëm çelet kismet, t' martohem!* („О, камену, да ми ја растеш косата, да ми станува силна како каменот! Да ми се отвори среќата да се омажам!“). Момите ја сечат косата и тука ја оставаат, односно во дупката на каменот (Сл. 5). Истите дејствија ги повторуваат три пати. Веруваат дека по оваа магиска активност, ќе им порасне косата (Selimi-Osmani 1996: 177).

Сл. 5: Дупката, каде што се става косата или некоја железна монета⁶

⁶ Извор: Сопствени теренски истражувања реализирани во селото Долна Лешница на ден 03.04.2022 година.

Во однос на стерилните жени треба да се додаде и податокот дека во случај да се исполни нивната желба, тогаш треба да се заколи курбан. Овој курбан ќе се заколи дома, но еден дел од месото ќе го донесат тука, особено кај старата жена (почината пред неколку години), која, како што истакнавме погоре, ги водела низ тајните на овој обред. Но, месото или еден дел можело да се однесе и кај другите жени, кои би се нашле и би помагале при изведувањето на овој обред. Курбанот можел да се коли и покрај апострофираниот камен.

Овој свет камен, кој го посетивме минатата година, уште и ден-денес ги привлекува ритуализираните субјекти, особено стерилните жени, но во многу поредуцирана бројка. Секој жител од селото има некоја приказна дека овој камен има лековита моќ и се забележува дека стерилни жени, кои претходно биле дојдени само да ги изведуваат обредите, подоцна биле вратени пак на истото место, но сега со роденото дете, и се разбира со курбанот или месото, кое било наменето за тие што помогнале при овој обред.

Обид за интерпретација на обредот на лекување на стерилни жени

Во однос на теориското толкување, кое е поврзано со овој обред или со оваа магиска активност, треба најпрвин да се објасни фактот што традиционалното општество ова го подразбирало како болест бидејќи на прв план се стерилните жени, оние што се погодени најмногу, кои се во тешка состојба и бараат излез од непријатната ситуација во која се наоѓаат. Според традиционалното верување, болеста е продукт најпрвин на некоја магиска операција, која дејствува врз жената да нема плод. Оттука и болеста е поврзана со влијанието на магијата, која дејствува телото да не може да функционира нормално. Во оваа насока, една стерилна жена, која сакаше да остане анонимна, вели дека не може да роди дете, бидејќи некоја злобна жена ѝ направила магија, односно кога пиела чај, не знаела дека во него било ставено некој дел од копитото на мазгата. Таа го испила овој чај и потоа не можела да роди дете, бидејќи, како што мазгата не може да роди, исто и таа повеќе не може да раѓа деца. Станува збор за имитативна магија, но и за симболична магија, кои подробно се разработени од страна на познатиот антрополог, Фрејзер (поопширно кај: Frejzer 1977).

Од друга страна, стерилните жени не стојат со скрстени раце и бараат секакви начини да се отстрани магијата. Можеби и камењата од ваква природа служат да се поништи магијата, но истовремено и да се најде начин со сосема нова магија да се дејствува врз нивното забременување. Во оваа насока треба да се толкува времето при кое се изведува магиската активност, како и самиот чин на магиското дејствие. Веќе истакнавме погоре дека најповолното време за изведување на овие

активности е поврзано со Ѓурѓовден, односно три недели пред и три недели по овој традиционален празник. Инаку, со овој празник се означува почетокот на стопанската година, но и почетокот на летниот период кога завршува другиот период од годината, односно зимскиот период. Токму, во деновите поврзани со овој празник, земјата е најактивна и зеленилото и растенијата никнуваат од сите страни. Можеби тука се крие и тајната на обредите поврзани со стерилните жени бидејќи, според принципот на имитативната магија – сличното раѓа слично – односно како што земјата е продуктивна, се очекува и стерилните жени да станат плодни: „Карактеристика на потоплиот период од годината се верувањата во неговата плодносна моќ, откаде на Ѓурѓовден се присутни многу обреди што се сврзани со аграрната магија, но и обредни активности за здравјето на човекот, како и љубовните магии, па и магиски дејствија што влегуваат во рамките на т.н. црна магија.⁷ Воопшто, Ѓурѓовден и кај народот се нарекува меѓник/межник, значи нешто што се јавува на граница, па затоа и не изненадува што и временскиот период е одбран токму во овој период. Граничните периоди се полни со обредни дејствија и неизвесности, па оттука и обредите и неизвесноста околу новата рожба“ (Петреска 2019: 76). Истовремено, во заднина на овој обред се крие и логиката на космогонискиот мит бидејќи секое ново создавање на светот се поистоветува и на антрополошки план, со создавање на животот, односно со раѓањето од страна на стерилните жени. Не се исклучува и можноста преку обредите, кои се изведуваат во овие денови од страна на стерилните жени, да се отстрани и магијата бидејќи, според традиционалното верување, секоја аномалија на телото, како што спомнавме погоре, е предизвикана од страна на магијата.

Од комплексот на обредните и на магиските дејствија најмногу заслужува внимание да се протолкува *оџвороџџ на каменоџџ* низ кој се протнува телото на стерилната жена. Во секој случај, самото провлекување низ отворот на каменот го толкуваме како синтеза на архаичните и современите верувања. Поминувањето значи можност за влез во „повисока“ реалност. Народот смета дека со минувањето низ каменот, човекот ги обезбедува својата среќа, плодност и благосостојба. Од друга страна, „отворот на повеќето култни камења, овозможува трансценденција зашто тој означува ‘овде’ и ‘таму’, со едниот дел е долу на Земјата, а со другиот горе на небото. Со ваквата форма, се поврзуваат зоните на светот: небото и Земјата. Со издигнувањето високо кон небото и со отворите кон небото, каменот е директна манифестација на моќ, вечност и светост“ (Поповска 2012: 30). Симболите, како елементи на митската слика, „своето значење го добиваат по линија на изедначување

⁷ Да се види и зборникот: *Ѓурѓовден во Р Македонија*, 2018.

на два надворешни впечатоци, кои имаат некаква заедничка особина, односно изедначување врз основа на сличноста на изгледот“ (Чаусидис 1994: 62–63). Во оваа смисла и отворите што се јавуваат како обележје на каменот, најверојатно ја претставуваат симболичката слика на плодност. Тие се причина каменот да биде изедначен со жената, на визуелен план и со нејзините органи за раѓање. Можеби ова најдобро се забележува од следниот цитат: „Некои етнологзи (John Marshall) мислат дека обредниот чин на провлекувањето преку отворот на каменот претпоставува верување во регенерацијата со посредство на женскиот космички принцип. На стариот Исток и во Австралија, каменот со отворот кој се користи во иницијационските обреди, е вагинален симбол“ (Chevalier & Gheerbrant 1983: 248).

Врската на каменот со раѓањето може да се забележи и во многу митологии, следователно и во грчката митологија. Во оваа насока се издвојува митската нарација, која се однесува на Девкалион, која ја има следнава содржина:

...Девкалион е син на Прометеј и Климена или Келена. Живеел во тесалиската Фтија, а бил оженет за Пира, ќерка на Епитемеј и Пандора. Кога Зевс одлучил со потоп да го уништи вообразениот и безбожен човечки род, Девкалион, по совет на Прометеј, изградил голем дрвен ковчег и се скрил во него заедно со Пира. Набрзо Земјата ја покрила несреќа. Зевс во пештерата на Еол ги затворил северецот и сите ветрови што го растерувале дождот, а на јужниот ветер му наредил цврсто да ги стегне мрачните облаци и од нив да ја исцеди целата вода. Додека дождот врнел без престан, Посејдон ги разбранувал сите мориња и води на Земјата; тој на морето издигнал диновски бранови и ги повикал сите реки да се излеат, а потоа го зарил тризабецот во земјата за да им ослободи пат на подземните води. Нивите, полињата, куките и ридовите се нашле под вода, така што земјата брзо се претворила во огромно море без брегови. Во паничен страв, луѓето залудно барале спас на блиските ридови, затоа што водата уништувала сè пред себе. Единствено ковчегот со Девкалион и Пира се спротивставувал на потопот и по девет дена и девет ноќи, доплвил до најголемиот врв на Парнас. Зевс тогаш го повикал северецот за да ги растера облаците, а Посејдон му наредил на Тритон да ги врати реките во коритата со дување во школка. Кога стивнале побеснетите води, Девкалион и Пира се нашле на опустошена земја, опкружени со страшна тишина. Сопружниците залелекале пред таквата слика; тажни и уплашени, отишле до жртвеникот и од сезнајната божица Темида побарале совет како да го обноват човечкиот род. Божицата им наредила да ги покријат главите, да ги ослободат појасите и зад себе да фрлаат коски од нивната мајка.

Девкалион и Пира долго ги повторувале загадочните зборови сè додека не сфатиле дека нивната мајка е Земјата, а нејзините коски – камењата. Сè уште, со сомневање, тие ги покриле главите, се ослободиле од појасите, а потоа почнале да ги фрлаат сè уште влажните камења од

земјата преку рамо. Тогаш се случило чудо: камењата што ги фрлале одеднаш омекнале и брзо се претвориле во луѓе. По волја на боговите, од камењата што ги фрлал Девкалион се создале мажи, а од оние што ги фрлала Пира – жени

(Срејовиќ и Цермановиќ-Кузмановиќ 2016: 200–201).

Инаку, и авторот Купер, задржувајќи се врз метафизичките својства на каменот, вели: „... во примитивната симболика каменот може да раѓа луѓе и има живототворна потенција, или пак, луѓето можат да се претвораат во свети камења. Според една хипотеза, тоа е лунарен култ, во кој Месечината ја симболизира врската како со плодноста, така и со ладноста, односно како од смрзнатата земја во зимата се раѓа пролетта“ (Купер 1986: 61).

Од друга страна, влегувањето низ отворот на каменот претставува и „симболична смрт“. Влегувањето на телото низ отворот на каменот е своевидна трансформација, односно поништување на претходната состојба или подобро речено „симболична смрт“ за да се родиш одново при излегувањето и да се започне нов живот без проблемите од претходната фаза. Оттука отворот е некаков праг што ги дели симболично двата света, двете реалности, двете состојби итн. Од практична гледна точка, обредот претставува премин од едната во другата страна, додека од симболичка гледна точка претставува премин од една во друга состојба. Преминот означува едно ново раѓање што треба да стави крај на загриженоста на ритуализираниот субјект и да ја врати нормалната или очекуваната состојба на неговото тело. Можеби овој факт најдобро се потврдува преку истиот обред, кој се изведува во с. Вртекица (Скопско), односно во пештерата на ова село. Стерилната жена влегувајќи во пештера се враќа на симболичен начин во некојаси ембрионална состојба или подобро речено низ таканаречениот *regressus ad uterum* (враќањето во матката) таа ја симулира смртта и симболичното раѓање, се разбира во нова состојба, која божем доведува и до забременување. Во однос на протнувањето низ отворот на каменот на ритуализираниот субјект, авторот Красниќи го поврзува овој факт со лиминалната фаза од обредите на премин. Тој вели дека „обредот на премин низ каменот од симболична гледна точка е еден вид нов почеток или обновување, почеток на еден нов циклус како и завршеток на еден стар период. Секој од овие премини или нови состојби, кои ги испробува и ги доживува човекот, освен физичкиот и материјалниот аспект, имаат и социјален, културен и духовен аспект“ (Красниќи 2016: 179).

Реномираниот светски проучувач на митовите и на религиите, Елијаде, осврнувајќи се врз улогата на камењата од ваков вид, вели:

... предмет на култот не е самиот камен како материјална супстанца, туку духот кој го оживува, симболот кој го чини и свет. Каменот, стената,

монолитот, долменот, менхирот *сџанувааџи* свети благодарение на духовната сила чии обележја ги носат. Светите камења се поврзани со „предците“, со мртвите, кои се „затворени“ и „зацврстени“ во каменот кои треба да бидат употребени како средство во одбрана и подобрување на животот. Во Индија, младите брачни парови кои сакаат да раѓаат деца да им се обратат за помош на мегалитите. Неротките од Салем (Јужна Индија) веруваат дека во долмените живеат предците кои можат да ги оплодуваат, и затоа се тријат на каменот откако покрај него поставиле дарови (цвеќе, сандалово дрво и варен ориз). Слични верувања постојат и кај племињата од централна Австралија. Спенсер и Гилен (Spencer и Gilen) ја спомнуваат големата стена, наречена Ератип, која странично има отвори од кои душата на децата, кои се во стената, гледаат кога ќе помине некоја жена, за повторно да се родат од неа. Жена која не сака повеќе да роди, а која би се нашла во близина на стената, симулира дека е старица и оди потпирајќи се врз стапот. Таа гласно вели: „Немој да ми се доближиш, јас сум веќе стара“. Неплодните жени од племето Маид (Северна Калифорнија) ја допираат стената која личи на бремена жена...

(Elijade 2011: 267–268).

Понатаму, истиот автор вели дека и „во некои области во Европа и на други континенти, младите одат кај каменот за бракот да им биде плоден. Сите тие обреди се поврзани со претставата дека некои камења можат да ги оплодат стерилните жени, или преку духот на предците кој во нив живее, или поради необичниот нивен облик („бремена“, „жена-камен“) или пак поради своето потекло“ (Elijade 2011: 268).

Еден важен момент при овој обред е и жртвувањето. Инаку, при изведувањето на овој обред, стерилните жени, според нивните желби, во некој помал отвор или дупка од овој комплекс на камења ставаат некоја железна монета во својство на нишан. Овие железни монети подоцна се земаат од страна на децата: „Оставањето железна паричка покажува дека металот зазема видно место во одбранбениот систем и има силна апотропејска моќ. Станува збор за бескрвна жртва на каменот“ (Поповска 2012: 82). Но, содржината на овој обред се состои, како што спомнавме погоре, и од крвна жртва, која се практикува во случај стерилната жена да забремени и да роди дете. Тогаш таа жена треба да се врати на истото место и да заколи јагне и да го сподели месото со најблиските. Според теоријата на Мос, курбанот или жртвата претставува некој вид реципрочна комуникација меѓу човекот и натприродните суштества итн.: „Според народното верување, оној што добива подарок – мора да му возврати на дарителот. Така, за подареното дете од каменот, родителот возвраќа со жртва. Станува збор за крвна жртва, која има карактер на заблагодарувачка жртва, а која родителот ја принесува како благодарност за така роденото дете. Народните сфаќања за жртвата се дека таа треба да биде доброволна, а претставува залог на

силите кои во каменот се наоѓаат, за среќната иднина на така роденото дете. Оттука, ваквата жртва добива и карактер на жртва која ќе придонесе за зачувување на здравјето на детето, односно одржување на неговиот живот“ (Поповска 2012: 85). Од друга страна, секое обредно жртвување е поврзано со магијата на плодноста, како реликт од архаичните сфаќања, кои се пренесени и во рамките на монотеистичките религии. Се разбира, на прв план е колењето на животно, најчесто на јагне, како што е случајот со стерилните жени. Инаку, жртвувањето се појавува таму, каде што треба да се создаде нешто ново или „со воведувањето на крвна жртва како основа на секоја креација – космогониска и антропогониска, пред сè се воведува во идејата дека животот може да се создаде само преку некој друг живот што е жртвуван“ (Стојановиќ Лафазановска 1996: 21).

Во контекст на ритуалот што се изведува во каменот во с. Долна Лешница треба да се спомне и водата што се користи од чешмата во близина на каменот. Треба да се истакне и фактот дека „симболизмот на водата подразбира резервоар на сите можни егзистенции. Таа претходи на секој облик и е подлога на секое создавање. Тоа значи дека симболизмот на водата подразбира подеднакво смрт, како и повторно раѓање. Допирот со водата секогаш подразбира регенерација затоа што на распаѓањето му следи 'ново раѓање' и затоа што распаѓањето го оплодува и го умножува потенцијалот на животот“ (Елијаде 1986: 124).

Од описот на содржината на ритуалот забележавме дека тој се изведува исклучиво ако има сонце на чистото небо кон кое стерилните жени ги упатуваат своите молитви. Оваа ритуална секвенција можеби крие траги од некојаси своевидна хиерогамија бидејќи сонцето се појавува во улога на „сила што оплодува“. Во функција на оваа констатација се движи и содржината на многу архаични приказни на албански јазик, кои се однесуваат на жени – неротки. Во една од нив, жената неротка од големата желба да има рожба, ќе импровизира или ќе направи некоја фигура во вид на кукла, која ќе изгледа како вистинско дете од женски пол и на ваков начин ќе се обиде да ја исполни желбата. Сепак, сонцето, кое е сведок на овој настан, ќе посака да ѝ помогне на несреќната жена и преку ноќ се обединува со својата жена – месечината за да му дадат душа на ова дете, потоа одат заедно и фрлаат зрак кон детето и тоа оживува. Има и други вакви примери од приказните кога зракот од Сонцето подарува живот (поопширно, Murtezani 2019: 29–45).

Оттука, оваа ритуална секвенција е мошне древна и архаична форма на верување со паганска заднина. Овој податок уште повеќе се засилува со тоа што денот кога се изведува овој ритуал, како што спомнавме погоре, е четврток, кој на албански се нарекува *e enjte*. Овој збор, според некои автори потекнува од протоалбанскиот збор *Enji* со кој е идентификувано божеството на огнот, кое може да се поврзе со

Зевс, Јупитер, како врховни божества на грчката и на римската митологија (поопширно кај: Lambertz 1973: 455–509). И Зевс и Јупитер се поврзани со денот четврток, што значи дека овој ден бил поврзан со огнот, односно со богот на сонцето, или богот на небото. Во оваа насока вреди да се спомне и податокот поврзан со богот Шамаш: Треба да се каже дека Шамаш е името на Богот на Сонцето, кој припаѓал на различни цивилизации на Месопотамија од 3500 година пр. н.е., поточно во градовите како што се: Акадија, Вавилон и Асирија. Други народи, како што се Сумерите, го именувале како Уту. Шамаш бил еден од најзначајните богови на Месопотамија и во негова чест биле подигнати различни храмови во кои биле практикувани ритуали низ кои се барало негова помош и заштита. Овој бог се претпоставува дека е син на божицата на месечината што зборува за фактот дека ова ноќно небесно тело било многу почитувано во Месопотамија. Богот Шамаш бил, меѓу другото, и бог на правдата и вистината, кој се сметал и како заштитник од злите духови и темнината бидејќи во својот долг пат низ ноќта поминува низ подземниот свет и се бори против злите сили. Овој бог им суди и на живите, и на починатите, и се залага да им помогне на болните, како и на оние што имаат проблеми со некоја неправда. Најголемиот придонес на овој бог е поврзан со Законикот, кој, според легендата, тој му го доставил на кралот Хамураби. Овој кодекс бил комплексен пакет од правила, кои божем дошле преку гласник и му се пренесени на народот во Вавилон (Sarëkçëogllu 2010: 58–59). Во оваа насока и Елијаде, задржувајќи се врз особините на овој бог, посочува дека „во една химна се вели дека богот на Сонцето го почитуваат насекаде, дури и кај странците: Шамаш ја брани правдата, ги казнува злосторниците и ги наградува праведните. Се нагласува 'нуменалниот' карактер на боговите: тие влеваат страшен страв, особено со нивниот застрашувачки блесок. Светлината ја сметале во прв ред за атрибут на божеството, а доколку кралот поседува божествени особини, и самиот зрачи со светлина. Друго дело на академската религиозна мисла е претскажувањето. Забележано е и зголемувањето на бројот на магиските практики и развивањето на окултните дисциплини (особено на астрологијата), кои подоцна ќе бидат широко прифатени во целиот азиски и медитерански свет (Елијаде 2005: 62–63). Оттука произлегува дека ритуалот, кој се изведува во „светиот камен“ во Долна Лешница крие дамнешни траги од верувањата, кои се поврзуваат со врховниот бог на небото или на Сонцето. Тој е праведен бог и стерилните жени очекуваат да бидат доведени во состојба да раѓаат исто како што се случува со другите жени, кои го сториле тоа претходно.

Не се исклучува и можноста, во овој обред, да се забележат и траги од некојаси мистериозна своевидна хиерогамија. Во оваа насока е и цитатот во продолжение:

...Карактеристично за митската свест е што една одредена појава или предмет, речиси никогаш не ја претставува издвоено, туку секогаш ја третира како дел од некоја поопшта средина. Така каменот најчесто не дејствува како засебен предмет во природата, туку многу често е фузиониран со други предмети или појави кои имаат плодносна функција. Оттука, тој егзистира во корелација со култот кон водата и култот кон растенијата. Каменот како елемент кој се наоѓа на земјата и во водата, која најчесто дејствува како профилакса, според верувањето на архаичниот човек се носители на плодност. Сонцето како еден од основните елементи на универзумот, кој со своето непрекинато ритмичко движење влијае на животот на земјата и месечината како опозиција на сонцето која циклично се менува, се култови кои се надоврзуваат на култот кон каменот, особено со неговата комуникациска функција...

(Поповска 2012: 15).

Инаку, во содржината на овој ритуал има и многу други детали, кои се мошне занимливи, но и преку сите елементи што ги посочивме погоре, ваквите места, односно овие своевидни пагански храмови треба да се заштитат и да се третираат како ареали или како богатство на културното наследство. Инаку, во последно време, еокултурата во својство на движење и теориска алатка, се обидува да даде соодветни одговори во насока на подигнување на свеста за неопходноста од заштита на околината. Одговорот кон подигнувањето на оваа свест, меѓу другото, се бара и во биномот меѓу философијата и етиката.

Во овој контекст, традиционалната етика, која ја достигнува кулминацијата со философот Кант, не може да даде соодветен одговор бидејќи таа се однесува само на свесните суштества како што се луѓето, а ги исклучува сите несвесни суштества од својот кодекс на однесување. Оттука, традиционалната хуманистичка етика, според примерот на Кант, не може да понуди одговор во врска со предизвиците во однос на преплетувањето на животот на луѓето со животот на нелуѓето или животните, или пак животот и природата воопшто. Затоа, хуманистичката етика со досегашните постигнати резултати, треба да се надополни и со – *ѝрансхуманисѝичкаѝа еѝика*.

Инаку, преминот од хуманизам кон трансхуманизам подразбира премин од ставање на акцентот врз човекот кон ставање на акцентот врз животот како фокална точка на моралната и на етичката рефлексива. Ова, пак, е можност, која може да биде препознатлива само ако етиката се збогува од *ѝтрадиционалноѝи аниѝројоценѝиризам* и направи значаен чекор кон *биоценѝиризмоѝи*. Токму во оваа насока, Хрвоје Јуриќ вели:

Биоцентризмот е онаа концептуална матрица врз која може да се изгради етиката која би „покривала“ и она што е човечко и она што е нечовечко. Тука, не станува збор само за умните битија, а пред сè – човекот (антропоцентризам), ниту станува збор за чувствата на живите битија

(патоцентризам), како што не станува збор ниту за апстрактноста како што е „природата“ или „сето што постои, живо и неживо“ (екоцентризам или физиоцентризам). Биоцентризмот како појдовна основа го зема *живојитој* и *живојиноста* како најширока, но наедно и доволна основа за втемелување на етиката која би одговорила на сите предизвици на постантропоцентричната епоха, односно која би била и антрополошки, и зоолошки, и еколошки, па и космолошки одржлива, пред сè, затоа што овозможува инклузија на сите интрахумани и нехумани „други“, т. е. балансирање на *сите* интереси кои се во игра

(Jurić 2008: 37).

Оттука, со развивање или со промовирање на една ваква свест може да се придонесе кон зачувување на околината, се разбира и кон заштита на сите ареали, кои се поврзани, меѓу другото, и со сакрални атрибути или содржини.

ЛИТЕРАТУРА

Кирилични изданија

Елијаде, М. 1986. *Свето и ѝрофано*. Нови Сад: Књижевна заједница Новог Сада.

Елијаде, М. 2005. *Историја на верувањата и на религискиите идеи*. Том I. *Од камено време до Елевсинскиите мистерии*. Скопје: Табернакул.

Петреска, В. 2019. *Побрајимсвиото во народната култура: ѝобрајимсвиото на Говедар камен*. Скопје: Институт за фолклор „Марко Цепенков“ – Скопје.

Поповска, Д. 2012. *Мистицизмот на каменот*. Скопје: Институт за национална историја.

Срејовиќ, Д. и А. Цермановиќ-Кузмановиќ. 2016. *Речник на грчка и римска митологија*. Скопје: Арс Ламина – публикации.

Стојановиќ Лафазановска, Л. 1996. *Танталолошкиот ѝравзор на живојитој: феноменот на жртвување во македонската народна книжевност*. Скопје: Институт за фолклор „Марко Цепенков“.

Чаусидис, Н. 1994. *Мистички слики на Јужните Словени*. Скопје.

Латинични изданија

Chevalier, J. & A. Gheerbrant. 1983. *Rječnik simbola*. Zagreb: Nakladni Zavod MH.

Frejzer, Dž, Dž. 1977. *Zlatna grana*, 1. *Proučavanje magije i religije*. Beograd: BIGZ.

Eliade, M. 2011. *Rasprava o istoriji religija*. Novi Sad: Akademska knjiga.

Kheel, M. 2000. „Od herojske prema holističkoj etici: ekofeministički prigovor“. *Treća*. Časopis Centra za ženske studije, br. 2, vol. 2. Zagreb: 65–82.

Изаим Муртезани – *Народнаѝа ѝтрадиѝија на обредноѝо лекување...*

Jurić, H. 2008. “Humanizam, transhumanizam i problem rodno-drugosti“. *Treća. Časopis Centra za ženske studije*, br. 1, vol. X. Zagreb: 27–44.

Krasniqi, Sh. 2016. *Ekokultura. Natyra në kulturën popullore shqiptare*. Prishtinë: Akademia e Shkencave dhe e Arteve të Kosovës.

Kuper, K. Dž. 1986. *Ilustrovana enciklopedija tradicionalnih simbola*. Beograd: Prosveta.

Lambertz, M. 1973. „Die Mythologieder Albaner“. *Wörterbuch der Mythologie*. Haussig, H. W. (ed.). vol. 2, 455–509.

Murtezani, I. 2019. *Interpretime folklorike dhe etnologjike*. Shkup.

Sarëkçëogllu, E. 2010. *Historia e feve*. Prej fillimit deri sot. Shkup-Prishtinë-Tiranë: Logos – A.

Selimi-Osmani, E. 1996. *Rite e besime popullore në viset e Tetovës dhe të Gostivarit*. Shkup: Shtëpia Botuese “Asdreni”.

**FOLK TRADITION OF THE RITUAL TREATMENT OF STERILITY IN
WOMEN
(examples from the Holy Stone in the village of Dolna Lešnica in Želino
municipality)***

Izaim Murtezani

“Marko Cepenkov” Institute of Folklore in Skopje

Summary

The folk tradition of the ritual treatment of sterility in women is present in all nations of the world and it is understood with certain specificities. On this occasion, some stones or a complex of stones were particularly striking, as in our case, which were extracted with some specificity that distinguished them from other common stones. The stone, which still exists today in the village of Lešnica in the municipality of Želino, is distinguished by its sanctity, which derives primarily from the opening through which the body of sterile women is ritually passed. The sterile woman, passing through the opening of the stone, returns in a symbolic way to her embryonic state, or better said through the so-called *regressus ad uterum* (*return to the uterus*), she simulates death and symbolic birth, and it is understood in a new state that also implies that pregnancy is soon going to happen.

* The paper is part of the project “Memory and ecoscosmos” which is financially supported by the Ministry of education and science (MES) of the Republic of North Macedonia. It was organized by the “Marko Cepenkov” Institute of Folklore in Skopje with MES’s Decree no. 15-15533/2 from 03.11.2021 for financing scientific projects.